

DALMATINSKI FIZIOKRATSKI PISCI U XVIII. ST. O UPORABI HRVATSKOG JEZIKA

Ivan Pederin

U drugoj polovici XVIII. st. razvio se u Dalmaciji bujno fiziokratski pokret okupljen uglavnom u agrarnim akademijama u Splitu (1767), Kaštelima (1788) i Zadru (1787). Glava tog pokreta bio je hvarski i brački biskup Ivan Dinko Stratiko, prelat s mnogo osobnih veza u rimskoj kuriji i na firentinskom dvoru. Pokret je okupio dalmatinske plemiće, građane, zemljoposjednike i svećenike kakvi su bili Splitsani Ivan Moller, kanonik Toma Čulić, braća Julije i Jerolim Bajamonti, Trogirani Petar Nutrizio Grisogono, Ivan Luka Garagnin i Radoš Ante Michieli Vitturi, Zadrani Julije Parina i dr. Oni su željeli obnoviti gospodarstvo u Dalmaciji uvođenjem novih metoda u obradi zemlje i povećanjem proizvodnje. Da bi se to postiglo, ti su pisci predlagali uvođenje suvremenog agrarnog zakonodavstva, suvremenog sudstva, općeg i javnog školstva, izgradnju kolnih putova, promicanje trgovine i industrije koje će proisteci iz organskih potreba ratarstva. Interesi pojedinca, građanina-proizvođača trebali su biti identični s interesima zajednice pa je država bila zamišljena kao klub zajedničkih interesa slobodnih proizvođača. Naš je dalmatinski pokret prema tome bio pokret zapadnoevropskog tipa kao odgovarajući pokreti u Francuskoj, Švicarskoj i Italiji, a ti pokreti nisu u pravilu mnogo pažnje posvetili povijesnim i filološkim pitanjima kao rodoljubni pokreti u srednjoj i istočnoj Evropi, gdje su jezik i povijest bili izraz narodne duše, a i razlog za reviziju državnih granica koje su se rijetko poklapale s jezičnim granicama.

Mletačka vlast bila je naklonjena tom pokretu pa je akademije podupirala novcem, a naši fiziokratski pisci održavali su stručne veze s nekim talijanskim fiziokratima, osobito s Giovannijem Arduinom, profesorom agronomije na sveučilištu u Padovi. Kako su ti pisci k tome pisali na talijanskom, a talijanski pisci su pokret proučavali više od naših, taj je pokret prošao kao talijanski, pa je Attilio Tamaro u djelu *La Vénétie Julienne et la Dalmatie, Histoire de la nation Italienne sur ses frontières orientales*, III, *La Dalmatie* (Rim, 1919) prikazao taj pokret kao dio mletačkog plana za uljudivanje Dalmacije i njezinih sirovih žitelja. No Fabio Luzzatto priznao je da neki pisci kao npr. Trogirani Radoš Ante Michieli Vitturi, nije bio talijanski orijentiran.¹

Nećemo se ovdje pobliže baviti gospodarskim i političkim prilikama i teorijama tih pisaca (jer to činim u sv. 30. Radova Zavoda JAZU u Zadru), već samo njihovim odnosom prema hrvatskom jeziku.

Moramo odmah istaknuti da Mletačka Republika nije bila nacionalna država, a ni država koja je išla za potalijančivanjem Dalmacije. Talijanski jezik koji je tijekom XVI. st. u nas zamijenio latinski kao jezik isprava i znanstvenih rasprava nije kod nas doživljavao kao nacionalni jezik, a u XVIII. st. na njemu su se pisali znanstveni radovi (kao inače u Evropi na francuskom), da bi se ostvarilo zajedništvo znanosti i znanstvenika.

¹ Scrittori dalmati di politica agraria nel cesolo XVIII. Archivio storico per la Dalmazia, VI, 1928. Fasc. 30. str. 4.

Za Mlečiće mi smo uvijek bili „oltremarini”, a nikad isto što i oni. Tako je to bilo i u XVIII. st. Kad je mletački knjižar Giammaria Bassaglia izdao 1787. spis Radoša Ante Michielija Vitturija o maslinarstvu „Memoria sopra la coltura degl' ulivi”, on je u uvodu rekao da je autor napisao na korist svojih sunarodnjaka Dalmatinaca, koje knjižar smatra nečim drugim. Sam R. A. Michieli Vitturi je u polemici protiv Petra Nutrizija Grisogona napisao spis „Saggio epistolare sopra la repubblica della Dalmazia” (Mleci, 1777) u kojem je, to je atipično za pokret, tražio proučavanje dalmatinske povijesti, osnivanje domaće proizvodnje knjiga i knjižnica.

Zadarski fiziokrat i slobodni zidar Andrija Borelli ustajao je u neobjavljenom spisu s kraja XVIII. st. protiv mletačke centralizacije trgovine, carinskog sustava i tražio odvajanje Dalmacije od Mletaka.² Fiziokratski nauk, koji je tražio suvremeno činovništvo, slobodnu trgovinu i narodno predstavništvo, bio je po svojoj prirodi suprotan Mlecima koji su imali zastarjelo činovništvo, državno usmjerenu trgovinu i vlast ograničenu na plemstvo. Petar Nutrizio Grisogono je u svojoj knjizi „Riflessioni sopra lo stato presente della Dalmazia, Opera economico politica” (Firenza, 1775) tražio industrijalizaciju Dalmacije. Ta bi industrija onda tražila i našla sirovine u Bosni i u južnim dijelovima Ugarske (str. 77). Nema sumnje, taj je pisac vidio osnivanje jedinstvene države južno od Drave s težištem na Jadranu zbog trgovinskih pogodnosti. Ta država nije ipak bila zamišljena kao duhovna zajednica naroda čiji je izraz jezik, već kao gospodarski klub osnovan na znanosti kao načelu organizacije tog nacionalnog gospodarstva. Mletačka je vlast i tu bila smetnja pa je Ivan Kreljanović Albinoni u govoru prigodom otvaranja zadarskog liceja 5. studenog 1806. o mletačkoj vlasti govorio kao o „noći dugoj četiri stoljeća” ističući da su Mlečići držali Dalmaciju u neznanju da bi njom lakše vladali. U fiziokratskom pokretu bilo je dakle na pretek suprotnosti prema mletačkoj vlasti. Pošto smo vidjeli da su fiziokratski pisci imali pred očima stvaranje jedne suvremene ujedinjene države koja će biti demokratska, a k tome i gospodarski pothvat, pogledat ćemo kako su se oni odnosili prema hrvatskom jeziku.

Fiziokratski pokret bio je pokret suvremeno naobražene zemljoposjedničke, plemićke i građanske elite i svećenstva koji se želio obratiti seljačkim masama i napraviti ih pojačanim proizvođačima hrane i industrijskih proizvoda. Zadaća naobraženih bila je dakle gospodarsko prosvjeđivanje puka, a to nije bilo moguće na talijanskom jeziku, jer seljaci nisu znali talijanskog. Tako je Zadrani Julije Parma napisao na zahtjev zadarske akademije „Nauk za texake od Dalmaczje”. Autor, koji nije znao hrvatskoga, napisao ga je na talijanskom, na hrvatski ga je preveo Frane Cipriani Farković (Mleci, 1793). Taj „nauk texni”, sastavljen je u obliku „govorenja jednoga curata, olli parokiana svojim xupnikom” sadrži agronomске napatke. Iz toga doba potječu i razne pjesmice na hrvatskom s istim sadržajem.

Biskup Ivan Dinko Stratiko, potomak grčke obitelji što se u Zadar doselila s Krete, odgojen u Italiji, koji se smatra Talijanom,³ slabo je govorio hrvatski, pa je propovijeo

² Nikola Čolak, Spis Andrije Borellija o uredenju Dalmacije krajem XVIII. st., Mogućnosti, IV. 1957, br. 5, str. 397–410.

³ Usp. uvod Opere edite e inedite di Gian-Domenico Stratico Zaratino, Fasc. I, Mleci, 1843. str. 6–18. pa F. Boglich Perosti, Giandomenico Stratico, Trst, 1976. i dr.

dajući na hrvatskom to i priznavao. U propovijedima se obraćao svećenstvu na latinskom, plemstvu na talijanskom, a puku na hrvatskom. U Naučnoj biblioteci u Zadru sačuvao se nedatirani prijepis Stratikova pisma R. A. Michieliju Vitturiju u kojem je biskup istakao da je on duhovni knez naroda koji zna samo hrvatski, te da taj jezik valja njegovati i unaprijediti. Rad Ardeliya Della Belle tu će biti polazište za daljnji rad u normiranju gramatike i sintakse po uzoru dubrovačkog govora i književnosti jer je taj govor najljepši i najčistiji. Stratiko je želio u svom kaptolu okupiti stručnjake filologe. Jedan od njegovih kanonika, Marko Dobrošić proučavao je Karamanov misal, Stratiko je bio zato da se očuva glagoljica, jednom ga je u Mlecima posjetio neki franjevac (Stratiko ne navodi imena) koji je napisao rječnik želeći u njemu obuhvatiti i „morlačku” leksiku, Stratiko ga je ohrabrio, no on se nije više javio. To je mogao biti Josip Jurin. Stratiku hrvatski nije bio filološka zanimljivost, koja će iskazati o čudi naroda, njegovu podrijetlu i srodnosti s drugim narodima kao npr. za Franza Boppa a i njemačko povijesno jezikoslovlje na početku XIX. st. Njemu nije bilo važno podrijetlo toga jezika, već mu je bilo važno da on dobije čvrste norme i da se dotjera s obzirom da ovom jeziku ratničkih naroda zasigurno nedostaju termini kao „la toilette, le bijoux” i sl.

On je upozorio R. A. Michielija Vitturija na Karamanove suradnike, filologe Matu Sovića i Antu Belglavu pa na Klementa Grubišića. Stratikov odnos prema jeziku nije dakle bio znanstveno-filološki, već radije politički. Jezik, i to hrvatski jezik, bio je za nj sredstvo kojim će se ostvariti ideološko zajedništvo nazora vladajuće zemljoposjedničke klase i seljačkog puka, sredstvo kojim će plemstvo, pošto ga usvoji, uvjeriti seljake u potrebu primjene suvremenih agrotehničkih metoda, rada, štednje, unapređenja industrije, sredstvo kojim će se ostvariti jedinstveno tržište. Bio je uvjeren da će hrvatski, bude li se uredno normirao i njegovao, biti isto tako kulturni jezik kao talijanski, ili francuski, u tome je bio istog mišljenja kao Melchiorre Cesarotti, kao i Cesarotti uvidao je da nikad vlast nije stvorila jezik, već narod,⁴ pa zato nije nastojao da proširi uporabu talijanskog, već da hrvatski napravi nacionalnim jezikom. U tom stavu je Stratiko mogao imati uzor i kod talijanskih fiziokrata, što osijanovac Cesarotti nije bio, pa je tako Mlečić Giammaria Ortes smatrao da je zajednički jezik prirodna oznaka i granica nacije koja naciju čini zajednicom.⁵

R. A. Michieli Vitturi izdao je djelo Klementa Grubišića „In originem et historiam alphabeti sclavonici vulgo hieronymiani” (Mleci, 1766), a onda je potaknut Stratikovim pismom izdao i popratio svojim bilješkama i djelo Mate Sovića „Riflessioni sull'ignoranza della lingua slava letterale in Dalmazia” (Mleci 1787) u doba kad je Sović već bio umro. R. A. Michieli Vitturi smatrao je Sovića jednim od najboljih filologa što ih je imao zadarski nadbiskup Mate Karaman koji je dotjerao staroslavensku službu Božju. Njegov isto-mišljenik bio je Ivan Luka Garagnin, splitski nadbiskup. R. A. Michieli Vitturi bojao se da se taj jezik ne ugasi, a smatrao je da njega hrvatskog jezika mora postati našim nacio-

⁴ Opere, Vol. I. Saggi sulla filosofia delle lingue e del gusto, Pisa, 1801, str. 1–4, 15–16.

⁵ Biblioteca dell'economista, prima serie, trattati complessivi. Vol. III. Trattati italiani del secolo XVIII. Genovesi, Verri, Beccaria, Filangeri, Ortes, Torino, 1852. Tiamaria Ortes, Dell'economia nazionale, str. 794.

nalnim pitanjem. Na žalost, mnogi smatraju da ga ne trebaju ni znati, a mnoga naša gospoda trebaju tumača da dadu potrebite naloge svojim kolonima. R. A. Michieli Vitturi prihvatio je i protureformacijske filološke tradicije, spomenuo je u daljnjem tekstu filološki rad Ivana Tomka Mrnavića, splitskog svećenika Mihovila Ljubenovića i nadbiskupa Nikole Dinarića, pa Ivana Paštrića, senjskog biskupa, Zadranina Šimuna Kožičića Benje, Rafaela Levakovića i Bartula Kašića (o kojima postoji opširna literatura, a mi se protureformacijskom filologijom nećemo ovdje baviti).

No pravi razlog njegova zahtjeva za njegov hrvatskog jezika bio je praktički i politički – ostvariti ideološko jedinstvo zemljoposjednika i plemstva putem zajedničkog nacionalnog jezika. Fiziokratski pokret bio je pokret plemstva koje je željelo očuvati postojeće zemljoposjedničke odnose, ali je plemstvo želio pretvoriti iz parazitskog sloja u činovnički koji će organizirati privredu na znanstvenim načelima i tako voditi naciju. Prosvjetni i nastavni rad su Stratiko i Michieli Vitturi željeli povjeriti svećenstvu.

Naš fiziokratski pokret važan je jer u njemu možemo vidjeti prvu poznatu demokratsku teoriju suvremene hrvatske nacije koja će biti odvojena od Mletaka, konstituirana kao gospodarski klub zajedničkih interesa i hrvatski po jeziku koji će biti sredstvo ostvarenja ideološkog jedinstva na putu u napredak.

Sažetak

Ivan Pederin, Historijski arhiv, Zadar

UDK 808.62(091), izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 24. rujna 1982.

The article discusses dalmatian physiocrats in the 18th century who tried to establish Croatian as common national language in Dalmatia.

NORMA U HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU POTKRAJ 19. STOLJEĆA

Zlatko Vince

1. Potkraj 19. stoljeća doživljava hrvatski književni jezik nekoliko promjena: 1892. uvodi se u školstvo fonološki („fonetski”) način pisanja mjesto dotadašnjeg morfološkog („etimološkog”) kojim se pisalo u 19. stoljeću, pa tako i pisanje *ije, je* umjesto dotadašnjega *ie, je*. Počeli su se upotrebljavati noviji oblici za množinske padeže u dativu, lokativu i instrumentalu (npr. *ženama* umjesto dotadašnjih starijih oblika: *ženam, ženah, ženami*). Definitivno se napušta i *h* u genitivu množine (*ženah – žena*) koji je u nekih bio tek pravopisni znak. Gramatičku i leksičku strukturu Karadžićeva smjera predstavljaju dvije knjige koje su se u to doba pojavile: Maretićeva Gramatika i stilistika i Broz–Ivekovićev Rječnik, radene pretežno i gotovo isključivo na građi iz Karadžićevih i Daničićevih djela.